

Kiss Gy. Csaba horvátországi esszéiről

Budapest–Zágráb: oda-vissza

Nap Kiadó, 2015

A szomszédság irodalmára, kultúrájára figyelő olvasó érdeklődéssel veszi kézbe Kiss Gy. Csaba legújabb, ezzel a kíváncsiságot fakasztó címmel megjelent könyvét: *Budapest–Zágráb: oda-vissza* (Nap Kiadó, 2015). Kíváncsiságát a borító illusztrációja is fokozza, amelyen a Szent Korona alatt kezét fogó két férfi látható horvát, illetve magyaros viseletben, előttük a két nemzeti címer a királyi koronákkal. A figyelmesebb szemlélő a címerek közötti horgonyt is felfedezi – a remény szimbólumát, amelyre a litográfia keletkezése idején, 1860 táján igencsak szükség volt. Az 1848–49-es szembenállás után a magyar–horvát kiegyezés előtt (1868) vagyunk, amikor a horvát társadalom már úgy-ahogy feldolgozta az abszolutizmus traumáját, midőn rá kellett döbbsennie: 1849 után a horvátok ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésképpen. A könyv 88. oldalán meglegljük a képi ábrázolás szöveges üzenetét is: „A magyar korona alatt mint testvérrel szorít kezét a magyar a horvátal.” Sezzel máris a nagyjából kilenc évszázadot felölelő magyar–horvát állami és kulturális szimbiózis 1790-ig lényegében felhőtlen történetjének egy újabb, összetettebb, konfliktusokkal terhelt fejezetéhez érkezünk, amikor a Zrínyiek horvátjai és magyarjai Kossuth és Jellasics zászlaja alatt szembefordultak egymással. A „kézfogást” hangsúlyozni kívánó szándékot megelőzően ugyanis a negyvennyolc-negyvenkilences katonai és politikai szembenállás mellett és megelőzően, az 1830-as évek derekán szárbá szökkenő horvát nemzeti ébredés mozgalma, a *narodni preporod* is beárnyékolta a magyar–horvát viszonyt. Az 1841-ben megalakult Horvát-Magyar Párt

erőfeszítései hosszabb távon elégtelennek bizonyultak a történelmi tradíciók alapuló horvát–magyar viszony pozitívumainak átmentésére, a nemzeti mozgalom fő vonulatát képviselő illírek, majd Jellasics politikai színrelépése az elszakadáshoz vezetett. Az abszolutizmus megpróbáltatásai után megalakult Unionista Párt megkísérelte a közös magyar–horvát múlt folytatásaként a szellemi és politikai közeledést, ám a nemzeti ébredés törekvéseinek hívei elutasították a litográfia sugallta kézfogást, sőt az 1868-as magyar–horvát kiegyezést is – sajnos a közvélekedésre is erős hatást gyakorolva. Pedig: a Hrvatska–Mađarska nagodba, vagyis a Magyar–Horvát Kiegyezés Európában is egyedülálló autonómiát biztosított Horvát-Szlavonország polgárainak. A magyar–horvát viszony föltöbbségre feszültté vált, ami a horvátok magyarságképét éppúgy deformálta, mint a magyarok horvátimázsát.

Mivé lett mára ez egykor harmonikus, de a történelem sodrában ellentmondásokkal megterhelt közös hagyomány – teszi föl a kérdést újra és újra Kiss Gy. Csaba kötete írásaiban. Kérdez, vallat, válaszokat keres nemzeteink konfliktusainak mértékére, s csokorba gyűjti e hagyomány olykor a múltba vesző, olykor a viszálykodó történelmi időszakok idején is – bűvópatakszerűen – tovább élő, a „kézfogás” gesztusát reprezentáló emlékeket.

A talányosnak tűnő kötet cím kódját az *Öt év – száz utazás* cím alatt egybegyűjtött írások kínálják. A szerző ennyi éven át volt vendégprofesszora a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő Hungarológiai Tanszéknek. E sorok írója maga is megtette ezt az utat több mint tíz éven

át – hasonló minőségben. Tapasztalásai, élményei csak megerősítik Kiss Gy. Csaba esszéisztikus reflexióit – a „fiumei gyors” bizonytalan érkezéséről és indulásáról, a vendégtanári szálláshely „kellemesen békebeli” „szobaberendezéséről”, a zágrábi villamosok sebességéről és a fiatal utasok idősekkel szembeni előzékenységéről: olykor ketten is felállnak helyüket átadni készen a korosabb útítársnak. S persze a zágrábi kisboltokban a „vidékieken udvarias kiszolgálásról is”. Igen. Kiss Gy. Csaba sűrűn hangsúlyozza is: az egykori provinciális kisváros az elmúlt évszázadban metropolisszá vált, ám a csillogó üvegpaloták, a nagyvárosi forgatag mellett is Zágráb máig megőrizte a monarchia korát idéző *agramiságát* (Agram=Zágráb), ahol még a szavakban is, a köznyelvben is jelen van a bécsies *gemütlich* hangulat, ahol ma is árulják a *kajzericát* (császárszömlé), a kocsmában lehet kérni *gemištet* és *špricert* (fröcsöt), a *špecerajban* pedig megvásárolni mindenféle apróságot a gyufától a cukorkáig.

De hogyan állunk a magyar-horvát közös múlt örökségével? Tetten érhetők-e az elmúlt évszázadok közös emlékei a mai Croatia fővárosában: horvátok és magyarok egymásrataltsága a török veszély és a Habsburg-függőség ellenében, a zágrábi püspökséget alapító Szent László s az 1102-ben horvát királlyá koronázott Könyves Kálmán vagy a Zrínyiek horvát-magyar identitásának emléke? Kiss Gy. Csaba a művelődéstörténész érzékenységgel járja be a horvát metropoliszt, de Zára vagy éppen Fiume, a Muraköz, Túrmező (Turo-polje), Zagorje tájait, s oknyomozó riporterként fogja vallatóra s bírja válaszadásra hallgatóit, forgatja a napilapokat, útikönyveket, s utazásai közben rendre egybegyűjti a magyar emlékeket Fiumétól Ab-bázián, Buccarin, Zarán át Raguzáig, majd a Szerémségbe, Szlavónia fővárosába, Eszékre látogatva. A kép, amely négy tételt számláló kötete lapjain kirajzolódik (*Öt év – száz utazás, Zágráb kulcsszavaiból, Zágrábon túl, Társország*), olykor lehangoló, de

többnyire – a felmutatott-felfedezett értékek felől nézve – felemelő. A vendégtanár minőségében például kénytelen tudomásul venni: a magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók „általában keveset tudnak a történelemről”, „IV. Béla, Mátyás király esetleg kivétel, meg 1848 és Kossuth”, de a középkor vagy a reneszánsz közös emlékeiről – magunk is tapasztaltuk – tudtukban alig él valami. Egyetértünk konklúziójával: az ok – egyfelől legalábbis – „a XX. század horvátországi szellemi horizontján alig-alig tűnik fel valami a magyar kultúráról”. Egy Krleža-anekdota ötlik eszünkbe, mely szerint a horvát Mester az írók klubjában európaiságról vitázó fiatalabb pályatársaknak szegezte az alábbi kérdést: „Tudnak az Urak magyarul?” A nemleges válaszra Krleža sommás ítélete ez volt: „Akkor az Urak nem is igazi horvát intellektuelek.”

A *Séta a katedrálisban* című írás a hiányok gyérítését célzó oktatási módszerről szól: „...Zágrábban nem lehet az egyetemen a régi magyar irodalomról beszélni a katedrális nélkül, ...mindig eljövünk a negyedévesekkel a székesegyházba. Keresve sem találunk jobb illusztrációt a középkor, a magyar és a magyar-horvát középkor világához. ...”

A Zágrábon jobbra csak átutazó magyar turistákat – kedvcsinálásképpen – érdemes emlékeztetni: a katedrálisban, pontosabban a katedrális kincstárában a középkori magyar-horvát kapcsolatok történetének páratlan kincsével ismerkedhetnek meg. Kiss Gy. Csaba jó kalauz ezek megismeréséhez. Szent László az 1094-ben általa alapított székesegyházat Szent Istvánnak szenteltette, amit a XVII. század történetírója, Ráttkay György (alias Juraj Ratkaj) is megerősített: „...az egész országban egyedülállóan apostoli szent királyunknak szenteltetett”. Az 1880-as nagy földrengés utáni helyreállításkor (akkor nyerte el az épület mai formáját a kettős toronnyal) az egykori, 1640-ben a jáki templom mintájára készült főkapuval együtt eltávolították Szent István és Szent László barokk szobrát

is, amelyek ma a Városi Múzeumban láthatók. A kincstár páratlanul gazdag gyűjtemény, benne megannyi magyar emlék: Szent László palástja, kézcsontjának egy darabja-ereklyéje, Szent István 1635-ből származó aranyozott ezüst szobra, benne az ereklye, amelynek megőrzése kapcsolattörténetünk jeles alakjának, Tomko Mrnavić boszniai püspöknek köszönhető. A kincstár falain uralkodóinkról készült freskó, a katedrális legrégebbi részeinek maradványa.

A magyar-horvát kapcsolatok történetének alighanem a legbonyolultabb, legellentmondásosabb, viszálykodással terhes szakasza volt az 1849–1914 közötti hat és fél évtized. 2000 tavaszán a zágrábi Iparművészeti Múzeumban e korszakról készült nagy ívű kiállítás, amely – informál a könyv szerzője – „a historizmus ... a szó legtágabb értelmében” kívánta bemutatni a korszak horvát történelmét. Kiss Gy. Csaba figyelmét épp ez a történelmi tágaság vonzotta, hisz a magyar-horvát viszony legváltozékonyabb szakasza is volt egyben, a horvát köz- és politikai élet más-más aspektusait is jelentette. Elég a Magyar-Horvát Kiegyezés körüli vitákra, a starčevići nagyhorvát ideára, a strossmayeri jugoszlavizmusra, s nem utolsósorban Khuen-Héderváry Károly 1883–1903 közötti két évtizedes báni regnálására emlékeztetni. A kiállítást megtekintve Kiss Gy. Csaba ekképp summázta benyomásait: „Otthon érezheti magát a magyar ember ebben a világban.” Azaz: a királyi Jugoszlávia s a titói föderáció idején tapasztalt magyar-horvát konfliktusos viszonyról a hangsúly a közös múlt pozitív tényezőire került. „Sokáig ... ezt a kort az akkori nemzeti ellenzék gondolkodásának, majd a jugoszláv normáknak megfelelően sötét színekkel festették, Horvát-Szlavonország elnyomott voltát hangsúlyozták, a magyarosítás rémképeit emlegették. Most jóval árnyaltabb képet kívántak erről a korról mutatni.” Nem itt a helye felsorolni mindazt, amit a legjobb értelemben a fejlődés fogalmával lehet illetni, ám Kiss Gy. Csaba

okkal emel ki olyan tényeket, eseményeket, mint a Délszláv Tudományos és Művészeti Akadémia megalapítása, reprezentatív középületek, a zágrábi pályaudvar, a Nemzeti Színház s más objektumok megépítése. A századvég és a századforduló éveiben látványosan prosperáló horvát kultúra motorja „a modern Horvátország első számú művelődéspolitikusa”, Ivo Kršnjavi volt, „művész, tudós és politikus, Dante-fordító”, a Khuen-Héderváry korszak vallási és közoktatásügyi hivatalának vezetője (a horvát kormány minisztere), „magyarón”, aki igen sokat tett a horvát művészet felvirágoztatásáért, a horvát festőket pályázatokkal, kiállítási lehetőségekkel támogatta. A kiállítás ezt a tevékenységet is reprezentálta.

Apropó: *magyarón*. A horvát és a szlovák nyelvben egyaránt honos, ám más-más jelentésű szó több írásnak is tárgya, motivációja a kötetben, sőt a szerző külön dolgozatot szentel a fogalom értelmezésének (*Kik azok a magyarónok?*). Idézzük a kérdést exponáló sorokat: „A szóképzés elárulja, nem magyar alkotás. De ránk vonatkozik. Meglehetősen negatív az íze. Ha úgy tesszük, a magyarságkép egyik fontos eleme szomszédainknál. Kulcsszó. Közös történelmünk, történelmeink megértéséhez szükség van/volna tüzetes vizsgálatára. Mégis igen keveset tudunk róla. Szlovák közegben a magyarón a nemzeti önképnek szintén lényeges mozzanata. Merthogy – így a némiképp mitologizáló magyarázat – a szlovákságnak talán legnagyobb tragédiája volt a disszimiláció. A magyarrá válás. A szlovák értelmező kéziszótár szerint magyarón az, aki egy nem magyar nép gyermekének születik, és elmagyarosodik.”

És mit takar a szó horvát változata? Erre is választ kap az olvasó, történészi pontossággal, a legújabb szaktudományi eredményekre hagyatkozva. A szó elsődlegesen politikai, pártelkötelezettséget jelent több történelmi periódusban is: 1841–1848 idején a Horvát-Magyar Párt híve, tagja; 1860 után a Magyar-Horvát Kiegyezést

aláíró Unionista Párté; 1883–1905 között a Khuen-Héderváry-féle Nemzeti Párt tagja. Vagyis: a magyarón politika vállálójának nem kellett magyar anyanyelvűvé válnia, ami persze nem zárja ki a horvát anyanyelvét, származását megtagadó disszimiláns megjelenését a kor horvát társadalmában. Példaként Vjenceslav Novak *Az utolsó Stipančičok* című regénye kínálkozik, amelynek egyik szereplője nevét Stipančičról Istvánffyra változtatta.

A politikai élet küzdőterén a magyarón – a pártelkötelezettség okán – szitokszó lett annak ellenére, hogy vállálók közé jelentős társadalmi közösség: Túrmező bocskoros parasztnemessége sorakozott fel, szembehelyezkedve a nemzeti ébredés fősodrával, „Horvátország és Magyarország elválaszthatatlanságára emlékeztetve”. Jellemző: 1848-ban Jellasics minden igyekezte ellenére sem tudta mozgósítani Túrmező nemeseit: csatlakozzanak a magyar-horvát uniót tagadók táborához.

A Kárpát-medence s a történelmi Magyarország históriája iránt érdeklődő olvasó a fentieket recipiálva nyilván fokozott érdeklődéssel lapozza fel Kiss Gy. Csaba kötetének az országaink történeti szimbiózisát érintő írásait, így például a *Társország* címűt. Sokak tudatában a történelmi Horvátország – Szlavóniával és Dalmáciával – magyar országrészként van jelen, amit a trianoni döntés szakított el a Felvidékhez, Délvidékhez, Erdélyhez, Kárpátaljahoz hasonlóan. Holott a valóság más volt, a horvátok már 1918-ban kinyilvánították elszakadási szándékukat a társországtól. Már a Horvát-Magyar Kiegyezés is kiemelte Croatia társország voltát, horvát értelmezés szerint pedig Szlavóniával és Dalmáciával együtt Horvátország: *socia regia*, azaz *társult ország*. Ez utóbbi felfogás hívei szerint ugyanis – miként Antun Nemčić megfogalmazta – „Körös városában Kálmán magyar király Horvátország tizenkét képviselőjével szerződést kötött, minek következtében Horvátország – ősi jogainak megerősítésével és új oklevelek

adományozásával – a magyar koronához társult. Mire Kálmánt Tengerfehérváron a horvátok királyává koronázták.” Az idézett sorokban persze a *pacta conventa*, a mai késői hamisítványként is emlegetett „megállapodás”, „szerződés” gondolatköre visszhangzik, amelynek ellentéte a magyar érvelés, mely szerint Szent László és Kálmán meghódította Horvátországot, amit a XIX. századi horvát nacionalizmus általában nemzeti tragédiaként aposztrofált. Egy tény: a két ország uniója nyolcszáz éven át létezett, s a nemzeti emlékezet itt is, ott is a közös sors vállalásaként őriz. A mohácsi vészt vagy Buda elestét 1541-ben éppúgy nemzeti tragédiaként élte meg a XVI. századi Magyarország polgára, mint a traui névtelen költő (verse a mohácsi csatát s II. Lajos halálát meséli el), s Raguzadubrovnik reneszánsz poétája: Mavro Vetranović.

Művelődéstörténeti esszékről lévén szó, megannyi irodalmi és kulturális allúzió sorakozik fel Kiss Gy. Csaba könyvében – a régmúltból származó és az újabb időkbeli való eseményekre, jelenségekre. Az 1903 és 1918 között a zágrábi egyetemen magyar nyelv és irodalom professzorára, Greksa Kázmérre emlékező írásra éppúgy gondolunk, mint az egykor Bucariban szenvedő magyar protestáns prédikátorokra; Bethlen Miklós csáktornyai látogatására vagy Mikszáth Kálmán horvátokról szóló karcolatára, újságcikkére utaló jegyzetekre. Greksát irodalomtörténészként mindenekelőtt fontos Zrínyi-tanulmánya (*A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homérosz- és Istvánffyhoz*) alapján ismerhetjük, ám alig tudunk valamit zágrábi professzúrájáról (az 1910–11-es tanévben a bölcsészettudományi kar dékánja is volt!), azt pedig csak a kroatisták tartják számon, hogy zágrábi működését a horvát szimbolista költészet klasszikusa, Antun Gustav Matoš vitriolos publicisztikában támadta. Zágrábi működésének mikéntjéről, hatékonyságáról, sajnos, vajmi kevés az ismeretünk, pedig jó lenne tudni, „kik voltak a tanítványai, milyen nyomokat

hagyott maga után a horvát közegben ... Bojkottálták volna az ő előadásait is, mint például a kitűnő történész Milan Šufflayét, akinek fölfogása nem tetszett a délszláv nacionalizmus híveinek.” (Šufflayt később, a királyi Jugoszlávia idején, a titkos rendőrség ügynökei gyilkolták meg!)

Csak természetes, hogy a Greksa emléket idéző esszében szó esik a Greksa-Babits viszonyról is: Babits a tanítványa volt, s így lett a *Tímár Virgil fia* című regény hőségének modellje a pécsi szerzetestanár, aki a műben „tiszteletre méltó”, „szerény” alakként jelenik meg, s akin „a házfőnök szeretettel nyugtatja szemét”, lévén „a legjobb tanár, az igazi szerzetes”.

A magyar és a horvát protestantizmus kapcsolatairól ma sincs teljes képünk, jóllehet a Zrínyiek, Széchyek, Batthyányiak jóvoltából, Draskovics György zágrábi püspök türelmetlensége és protestánsellenessége ellenére, a Muraközben s az ún. Vendvidéken eleven gyülekezeti élet volt több településen is. Maga Szcenci Molnár Albert is megfordult a térségben, s csak nemrég került elő egy kaj-horvát dialektusban összemésolt kéziratok kancionálában a 42. genfi zsoltár (*Mint a szép híves patakra...*) Szcenci Molnár magyarította változatának kaj-horvát fordítása. A magyar-horvát kapcsolattörténet tragikus eseménye volt néhány gályarabságra ítélt protestáns prédikátor Buccarihoz kötődő szenvedése. Sorsukról egy névtelen holland szerző tudósítását olvassuk a kötet *Magyar gályarabok Buccariban* című írásában: „Sehol sem volt rosszabb dolguk, mint Lipótváron, de nagy kínokat álltak ki Buccari börtönében is. Itt azok, akik nem kerültek gályára, egy sötét lyukba zárva, nyolcvan napig sem napot, sem holdat nem láttak, s tizenöt egész napig egy falat kenyér nem volt a szájukban, hanem csak egy kevés vízzel és valami rothadt étellel tartották őket a haláltól.” Három gömöri református lelkész: Szentkirályi András, Tököli István, Szendrei György sohasem térhetett haza, négyőjüket II. János György szász választófejedelem váltotta ki e po-

kolból: Ladmóci István serkei, Tatai Sámuel tornaaljai, Rimaszombati János csóti és Szentpéteri István somogysimoni lelkipásztort.

A magyar-horvát művelődési kapcsolatok történetének legszínesebb szegmense az irodalmi érintkezések/találkozások, a kölcsönösség, a recepciós folyamatok összessége. Egy művelődéstörténeti esszékötet szerzője nyilván nem törekszik kronologikus rend szerinti szemlére, ám az emlékek, jelenségek válogatása is értékálló részleteket idézhet fel. A horvát városokkal, tájakkal ismerkedő szerző mindenütt igyekszik felmutatni a közös hagyományok nyomait. A *Budapest-Zágráb oda-vissza* lapjain gyakran sorakoznak olyan példák, amelyekről ritkán szól az írás, jóllehet a művek/életművek és életpályák kínálják azokat. Az ezekre történő minden futó utalás gondolatébresztő, sőt kutatásra serkentő. XX. századi irodalmunk jelesei Kosztolányi Dezsőtől Molnár Ferencen, Szini Gyulán, Déry Tiboron, Füst Milánon, József Attilán, Móra Ferencen, Hunyadi Sándoron, Németh Lászlón át Szabó Lőrincig szívesen töltöttek el hosszabb-rövidebb időt Abbáziában, Márai Sándor pedig Voloskáról írt novellát. Herczeg Ferenc jachtjával szívesen időzött az Adrián, Somlyó Zoltánnak pedig szülőhelye volt a muraközi kis település: Alsódomború Donja Dubrava, ahonnét élményei mélyrétege származik. A magyar-horvát hátfolyó, a Dráva magyar irodalmi képét is felvillantja ez utóbbi momentum kapcsán Kiss Gy. Csaba: „Oláh Miklós Hungáriájától kezdve... Zrínyi Miklóson át a 20. századi költőig”, s szép sorokat idéz Jókai *Erdély aranykora* című regényéből, Baksay Sándor Dráva-rajzáról sem feledkezve meg, amely *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* a Dunántúlt bemutató kötetében olvasható. Tegyük hozzá: a horvát irodalomban Zrínyiné Frangepán Katalin költészetétől a modernekig nemzeti szimbólumként is jelen van a folyó. Más helyen Bethlen Miklós útját követi – az erdélyi szerző *Önéletírásából* a Zrínyi Mik-

lónál tett látogatásról szóló sorokat idézve, s utalva a végzetes vadászat leírására.

1978-ban vaskos, díszes kiállítású könyv jelent meg Zágrábban *A magyar költészet aranykönyve* címmel. Alkotója a nehéz sorú költő és műfordító, regényíró: Enver Čolaković, akinek édesanyja Mednyánszky Ilona bárónő volt, édesapja gazdag szarajevói gyáros, mohamedán vallású bosnyák férfi. Čolaković anyanyelve a magyar volt, édesanyjával csak magyarul beszéltek, a szülők egymással németül, a gyermek az iskolában horvátul tanult. Volt budapesti kisdíák is, később műegyetemi hallgató. Enver Čolaković életútja 1944-ben tragikus irányba fordult: szülei bombatámadásban meghaltak Szarajevóban, ő a Független Horvát Állam budapesti nagykövetségén kultúrattasé, aminek következménye Szarajevóba történt hazatérése után a letartóztatás volt. Örökségét a kommunista állam kisajátította, s az akkor már a beérkezés küszöbén túlélő írói pályája megszakadt, sorsa a szilencium lett. Egyetlen megélhetési forrása a műfordítás maradt. A Zágrábban letelepedett Sinkó Ervin műveit ő fordította horvátra, s vélhetően ennek közvetítésével kapott később állást a Krleža igazgatta Jugoszláv Lexikográfiai Intézetben.

Čolaković első, egyben legnagyobb horvát-bosnyák írói sikerét *Ali pasa legendája* című, varázslatosan szép, akár az egzotikus jelzővel is illelhető regénye jelentette, amely „a bosnyák szellem igazi irodalmi remekműve”, ma Bosznia-Hercegovina iskoláiban kötelező olvasmány. A háború utáni években, a jugoszláv-magyar viszony javulása idején a magyar irodalom tolmácsolása révén kerülhetett vissza a horvát irodalmi életbe. Illyés Gyula és Csuka Zoltán válogatott verseinek fordítása sikeres munka volt, közben kitartóan készítette *A magyar költészet aranykönyvét*, amelyben 187 magyar költő 530 verse jelent meg saját fordításában, a *Szabács viadalából* való részletektől Petri György és Várady Szabolcs költeményeiig. Nagy művét sajnos nem vehette kézbe: 1976. augusztus

18-án váratlanul meghalt. Kiss Gy. Csaba Károlyi Amy búcsúversét idézi Čolakovićot méltatva:

...nagy tétjét ő a versekben kereste
mint más a pezsgőt úgy itta a verset

Čolaković antológiájának kapcsolattörténeti méltatása mind a hungarológia, mind a kroatiztika egyik adóssága. Az ötszázharminc horvátul megszólaló magyar vers eredetijének s átköltésének elemzése fordítástechnikai disszertáció tárgya lehetne. A feladat persze a *lingua croatica* s a *lingua hungarica* anyanyelvi szintű ismeretét feltételezi.

Krleža pályakezdésétől haláláig ragaszkodott a magyar nyelv használatához. Magyar látogatóitól – ha tudtak is horvátul – megkívánta a magyar nyelvű társalgást. Barátainak, munkatársainak körében meglepő a magyar ajkúak vagy a magyar nyelvet anyanyelvi szinten birtoklók gyakorisága. A bácskai származású szerb történész, Vaso Bogdanov, Sinkó Ervin és felesége, Sinkó Irma, Enver Čolaković neve kívánczik ide, s persze a „horvát színpad legendájáé”, Eliza Gerner alias Gerner Erzsébeté is, aki magyar s német tragikaként is fellépett színpadon, szerepelt filmekben, televíziós műsorokban s irodalmi esteken. Találkozásuk emlékét idézi fel Kiss Gy. Csaba *Látogatás a színésznőnél* című írása, amelyben a jeles művésznő zombori kötődésének, budapesti közgazdász egyetemista éveinek, heidelbergi ösztöndíjának emlékei sorjáznak, s persze a színpadi sikereké is, kiváltképp a zágrábiak, hiszen megannyi sikeres szerep alakítója volt a Horvát Nemzeti Színházban hosszú élete során. Gerner Erzsébet gyakori vendég volt a Gvozdt utcai Krleža-villában, hisz Bela Krleža és Eliza Gerner gyakran játszott egyazon darabban – Krleža-darabok hősnőjeként is. A látogatás emlékeit felidézve fontos megállapítást tesz Kiss Gy. Csaba: „...a Zomborból elszármazott horvát színpadi csillagot gyakran a társaság egyetlen olyan szereplőjeként kérdez-

heti az író [Krléza], aki bennfentes a magyar dolgokban". Az a Krléza, „aki rendre magyar dolgokról kérdezte, és a badacsonyi kéknyelút sok nemes bornál többre tartotta”.

E rövid emlékező írás szerzője épp csak utal Gerner művésznő két kötetnyi emlékiratára, amelyekben részletesen elmeséli hármójuk: Eliza asszony, Bela és Miroslav Krléza mély barátságát. Egyszer talán lesz kiadója e könyveknek Budapesten is...

„Legkedvesebb szomszédaink a magyarok.” Az idézett mondat az új évezred elején a zágrábiak kedvelt lapjában, a *Večernji list*-ben (az agrami szóhasználat szerint *Večernjakban*) jelent meg, s egy közvélemény-kutatás eredménye volt. A szóban forgó mondatot az *Ahogy bennünket látnak* című írásban olvassuk, s máris tolakszik a kérdés: honnan ez a 180 fokos fordulat, mondjuk az 1848–1950 közötti évszázadnyi idő magyarságképéhez viszonyítva? Úgy látszik: a rólunk a szomszédságban kialakult „negatív sztereotípiák” mégsem öröklődnek az idők végezetéig. A változás oka magyarázható: a kilencvenes évek délszláv háborúja idején a magyarok részéről megnyilvánuló politikai és humanus gesztust: a menekültek befogadását, a fegyverszállítást, a Horvátország nemzetközi elismeréséhez nyújtott magyar támogatást „az utca horvát embere” abszolút pozitívumként tartja számon, de a közélet, a turisztika, a tudományos kapcsolatok terepén is hasonló a vélekedés. S azt se feledjük: a kilencvenes évek viszontagságai még korántsem értek véget, amikor Zágrábban hosszú évtizedek után újra

létrejött a hungarológus képzés. Az más kérdés, hogy – egy másik közvélemény-kutatás szerint – az egykori szembenállás vagy legalábbis hűvös viszony folyamánaképpen közel kilenc évszázados közös múltunk ellenére a horvát egyetemi hallgatók (s itt nem a magyar nyelv és irodalom szakosokról van szó) többsége alig tud valamit a magyar irodalomról, a közös múlt emlékeiről, eseményeiről. Kivétel Könyves Kálmán horvát királlyá koronázása, amelyről iskolai stúdiumaik nyomán alakult ki a „közös uralkodóról” a történelmi kép.

Az elmozdulás a negatív magyarságképtől öröndetes tény, amit a horvát földön nyitott szemmel járó magyar az éttermekben, a kisvárosi kávéházakban, a tengerparti vendéglőkben tapasztalhat. A szerző az egyetemi élet hétköznapijaiban vagy a rádió, a televízió részéről megnyilvánuló érdeklődésben egyaránt ezt konstatálhatta. Az elmúlt évtizedekből való, saját emlékeinket összerakva, magunk is ezt a jó irányú változást tapasztalhattuk Zágrábban, Zárában, Raguzában vagy éppen Splitben.

Csonka lenne e recenzió, ha nem utalnánk a jelen horvát-magyar kapcsolatait reprezentáló tényre: pár hónappal korábban Kiss Gy. Csaba könyve horvátul már napvilágot látott Zágrábban *Budimpešta-Zagreb s povratnom kartom* (Budapest–Zágráb retúrjeggyel) címmel, a Hungarológiai Tanszék tanítványának, ma munkatársának, Kristina Katalinićnak fordításában. Stílszerűen a Srednja Europa (Közép-Európa) Kiadó gondozásában, a szerző portréjával a címlapon...

Lőkös István

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krléza-kutató.